

kére szorítandónak, mit megrendítőnek és mit nevetségesnek, mit eszményinek és mit abszurdnak, mit vonzónak és mit visszatetszőnek: ez éppúgy benne van a dalaikban, mint a festményeikben, szobraikban vagy regényeikben. Színek, szavak, zenei hangok és plasztikai eljárások megválasztásában, képek, dallamívek, mondatok, cselekményelemek és megfogalmazott gondolatok elrendezésében. Nem mindegy ezért, hogy *vannak-e* ezeken a rendszereken belül kitüntetett pontok, s ha igen: *milyenek* azok. Keresnek-e egy-egy kor művészei ilyeneket, és ha igen: merrefelé. Aligha vonható kétségbe, hogy kellő technika nélkül lehetetlen jelentős művészi produktumokat létrehozni; bizonyára a naiv művészeteknek is megvannak az elsajátítást követelő technikai eljárásaik. De bármilyen kevéssé mutatkoznak is divatosnak napjainkban a technikán túlmenő kutatás, ennek a teljes kiszorítása ijesztő eredményre vezethetne — különösen akkor, ha egy ilyen átrendezésnek az árnyéka magukra a művészetekre is rávetülne. A schilleri szorongás ma sem alaptalan. Föltehető, hogy a szépre irányulnának — az emberlét alapföltételeinek biztosításához szükséges értékek igenlésének — a lényegi értékelési szempontok közül való kiiktatása a művészetek fölszámolódása előtt is kaput tárna.

Kár lenne érte.

A szép fogalmáról szóló új könyv számos ponton ad lehetőséget a bírálatra, vitára, nem méltatlan azonban tárgyának súlyához. Megérdemli ezért, hogy odafigyeljünk rá. (*Osiris*)

TAMÁS ATTILA

A kritika lehetséges horizontja

BALASSA PÉTER: KOLDUSTORTA

Balassa Péter *Koldustorta* című kötete három beszélgetésen és egy három részes prózai munkán kívül olyan irodalmi kritikákat, esszéket tartalmaz, amelyek arról tanúskodnak, hogy szerzőjük számára a szövegértelmezés saját és idegen beszéd interakcióját jelenti. Balassát irodalmi művek interpretálásakor mindig saját létének kérdései mozgatják, amiből következik, hogy a Másik megszólítása nála az önmegismerés alkalma lesz, vállalva azt, hogy a szöveggel folytatott dialógusban újraképezze identitását. Az értelmezés dialogikus természete számára azt is jelenti, hogy a *jelen* horizontjában keresse meg azokat a kérdéseket, amelyekre a szöveg válaszként adódhat. Azt, hogy ezeket a kérdéseket Balassa írásainak olvasója is minden esetben relevánsnak fogadhassa el, a befogadástörténet tanulságaival való számvetés segíthetné. Leginkább a Vörösmarty életmű újraolvasására vállalkozó esszé esetében kétséges a hagyomány és a jelenbeli megértés *elválasztásának* teljesítménye, ha tekintetbe vesszük, hogy az újraértelmezés a recepciótörténet által hagyományozódott olvasatokhoz képest tudja saját *másságát* megkonstruálni. Korábbi köteteihez hasonlóan a *Koldustorta* írásmódját is az értekező nyelv gazdag poétizáltsága jellemzi, amely e könyv esetén csak kevés esetben válik a megértést nehezítő retorikai túltelítettségé. Bár a szövegelemzésekben megjelenő értelmező

nyelvre nem jellemző a szaktudományos fogalomhasználat — e miatt egyébként bizonyos kijelentések kontextualizálhatósága komoly problémát okozhat az olvasónak —, Balassa interpretációinak számos eljárása bizonyítja, hogy a kritikus sem nélkülözheti az irodalomtudományi belátásokkal való együttalkotást.

A kötet legkitűnőbb írása Závada Pál *Jadviga párnája* című regényét elemzi. Balassa itt a szöveg narrato-poétikai, motivikus és intertextuális aspektusának vizsgálatával olyan összetett olvasási teljesítményt hoz létre, amely alátámasztja az írás pozitív értékelő megjegyzéseit. Meggyőzően érvel amellett, hogy Závada regénye a századeleji epikai hagyomány bizonyos jellemzőivel úgy lép párbeszédbe, hogy egyszersmind át is helyezi, újra is írja azokat: „Mindebben (...) éppen az az újdonság, hogy régóta nem hallottunk róla ilyen hiteles formában, hogy mindez nagyon ismerős, minden külső részletében felismerhető világ még, mely azonban *mégsem azonos* azzal az epikai hagyománnyal és tapasztalattal, amelyet referenciaként belekompónál és szétkompónál a mű.” (*Osztatni, beleíródni*). Hasonló módon olvasza össze Balassa Závada „erotikus írásmódját” Pályi András és Nádas Péter szövegeivel, itt is hasonlóság és különbség összjátékát emelve ki. Bár utóbbi esetben — látszólag — írásmódok összehasonlítása történik, meg kell jegyezni, hogy Balassa a szövegköziséget az olvasás retorikáján belül értelmezi, vagyis azok megteremtését az *olvasói* kompetenciába utalja. A különböző elbeszélői szövegek viszonyainak vizsgálata során az elemző Ondris naplójának és Jadviga „beleírásainak” stílárís, kompozicionális eltéréseiből, illetve a két szöveg „egymásbaíródásából” a szereplők egzisztenciális egymásrautaltságára következett: „A két szöveg közötti viszony az egymáshoz tartozás tragikus, működésképtelen *komplementaritásának*, tehát mélységének poétikai-egzisztenciális viszonya.” Az értelmezés itt nagyon termékenyen kapcsolja össze a szöveg referenciális és materiális aspektusainak vizsgálatát. Az interpretáció összetettségéhez hozzájárul, hogy érinti a szöveghez kapcsolható olvasói szereplehetőségek kérdését is: „A szöveg alkata és tárgyának természetete — mindez a befogadás munkáját (mint negyedik beleírót) is vezeti, alakítja, alakítja, amennyiben mi is titkok tudói, nyomozói, kitalálói, árulói leszünk, és fordítók, megérteni vágyó félreértők; magunk is a fikció részei és munkásai.”

A *Koldustorta* elemzése — a szerző más írásaihoz hasonlóan — fontos jelentéstanit funkciókat tulajdonítanak a szövegek motivikus összetettségének. Az orientációs pontok, ismétlések az olvasási alakzatban olyan centrumképző szerepet töltenek be, amelyek nagyon koherens interpretációk létrejöttét eredményezik, segítségükkel az értelmező egységes jelentéskonfigurációt tud tulajdonítani a szövegeknek. Ez azonban együtt jár azzal, hogy némelykor „záródóvá” válik az értelmezés. A Závada-kritika például az interpretáció lezáratlanságát jelezni hivatott kérdésekkel fejeződik be, ugyanakkor közvetlenül e kérdések feltevése előtt olvashatunk a regényhez rendelt jelentésegység középpontjáról: „A 'párna' (és vánkos változata) takarékosan, vagy másfél tucatszor fordul elő a szövegben, ám oly markánsan, mindig másképp-ugyanúgy, hogy nyilvánvaló, nemcsak a főcím miatt: a Név/ige mellett ez a mű (minket) vezérlő és megalkotó metaforája.” A motivikus aspektus kiemelése a Balassa által választott szövegeknél releváns szempontnak bizonyul, mivel azonban ez a típusú olvasási alakzat a motívumok *iterabilitásával* nem számol, az elemek ismétlésében megmutatkozó különbségekre kevésbé érzé-

keny. A kötet írásai közül ez leginkább az *Éltem — Másutt — Túl* (Pályi András *bárom művéről*) című esszé-kritikában jelenik meg. Balassa itt — leginkább a motivikára figyelve — Pályi művei között pusztán ismétlődő viszonyt állapít meg, a szövegek dinamikus egymásrahatása, az újraírás — mint a másként való ismétlés alakzata — ebben az olvasatban nem kap teret. Szintén a szöveg motivikájának vizsgálata szervezi a *Bovaryné férje mint író és mint filológus* (Julien Barnes: *Flaubert papagája*) című írást. Részletes elemzést olvashatunk a regény különböző „történetrétegeinek” motivikus összekapcsolódásáról, a távoli szövegrészek közötti viszonyok megkonstruálása igen körültekintően történik meg. Ez a típusú elemzői stratégia a szövegek írásművészeti értékét — részben — azok gazdag motivikájában látja. Az angol író regényéről például a következőket állapítja meg: „A szerkesztés finomságára és gondosságára vall, hogy az életrajz lyukait és bizonytalan pontjai jelölő motívumok minduntalan megjelennek az elbeszélő idősíkjának és történetrétegeinek a horizontján is.”

Balassa interpretációinak fontos egységképző alakzata az írói „alkat”. Írásai nem problematizálják szerző és beszélő — bizonyos távlatból nagyon is kétségesnek tűnő — megfeleltetését. A Vörösmarty-esszé az életmű poétikai alakulását a szerző lelki alkatának változásaira vezeti vissza: „Mégsem szerepjáték ez csupán, hanem valódi, belülről átélt menekülés valami már eleve felismerttől, hiteles, 'még egyszer utoljára próbáljuk meg' típusú önáltatás, mintegy végső erőfeszítés és felhívás a közös, nemzeti szublimációs tette”. Ez az olvasásmód a szövegekből következtet egy bizonyos szerzői személyiség struktúrára, majd — részben — e felől elemzi a műveket, ezáltal az értelmezés tükörszerkezetként szerveződik meg. A versbéli ént és a szerzőt Balassa a „lírai-emberi szubjektum” alakzatában azonosítja. A Vörösmarty-líra így nem elsősorban poétikai okok miatt mutatkozik a jelen számára „hitelesnek”, sokkal inkább a mai olvasó és a múlt századi költői alkat sajátos viszonya miatt: „*Számunkra* fordítva áll a dolog: a pszichopatológiai kórkép annak a mélyebb, a modernitásban feltáruló egyetemes emberproblémához kapcsolódó tapasztalás- és érzékelésmódnak a jele, ami archaikus ember és modernizálódó, polgárosodó, nemesi értelmiségi ember antropológiai-lélektani-történeti határpontján kiütkezik.” Az *Egy lenyűgöző kórkép* (Lev Tolsztoj: *Napló*) már a címmel jelzi, hogy a kritikust leginkább az író személyiségének jellemzői érdeklik, amelyeket egy központosított nagyszerkezetbe rendez: Tolsztoj „nyilvánvalóan Lear inkarnációja”. Ezzel függhet össze, hogy kevésbé érdekelt az értelmezés lehetőségének felnyitásában, a bizonyosság tudásának retorikája ebben az írásban van legerősebben jelen, a „nem kétséges”, „nyilvánvaló” kifejezések gyakori előfordulása is utalhat erre. A Pályi András műveiről írott kritika bár leginkább a szövegek motivikus és kompozicionális jellemzőivel foglalkozik, mégis hosszan idézi Nádasnak a könyvhöz írt utószavát, amely Balassa szerint „ami az írói alkatot illeti, arról szinte minden elmondhatót elmond.”

A *Koldusortia* írásai megerősíthetik azon tapasztalatunkat, mely szerint Balassa olyan szerző, aki hangsúlyosnak tartja a kritika értékelő aspektusát. Minősítő kijelentései akkor válnak igazán hatásossá, amikor azok a szövegelemzésből következnek. A Závada-esszé nem a nehezen értelmezhető metaforikából építkező explicit értékelései miatt válhat a későbbiekben esetleg kanonizáló olvasattá (pl.

„széles és mély sodrású, igazi regénnyel gyarapodtunk”), sokkal inkább a szöveg-értelmezésben feltáruló összetett szempontrendszeré által. Az írásokban megjelenő elvárásrend azokat a műveket minősíti értékesnek, amelyek valamely az olvasás előtt is meglévő tapasztalatot erősítenek meg: „Érdekes, élvezetes könyvet olvas-tam, amely a megbízható, szakszerű lektúr és a *valóságos életproblémákat megje-lenítő jó irodalom* közötti, aligha meghatározható területen lépdel.” (Kiemelés — F. P.) Baka István *Szekszárdi mise* című novellája azért jelentős teljesítmény a kri-tikus szerint, mert az „érvényesen” tudja a „magyar sorsproblémát” bemutatni. Jól látható, hogy a szöveg itt sem valamely összefüggésrend megteremtésének köze-gét jelenti, hanem egy azon kívüli referencia megjelenítőjét. Ezen olvasói alakzat kimozdulására is találhatunk azonban példát, hiszen a Baka-elemzés is számol az olvasás előtti és utáni tapasztalatok többirányú összjátékával, s ez akkor is az írás értékei közé tartozik, ha történelem és történeti tematikájú irodalom kapcsolata egy más horizontból polilogikusabbnak tűnhet. „Baka István művéből kiderül, hogy a magyarság 19. századi történelme valami nagyon fontos létkérdésről szól”. (*A szekszárdi misétől a makacs csárdásig*).

A *Koldustorta* azért (is) számíthat az olvasóközönség méltányoló megértésére, mert — a kevés kivételtől eltekintve — olyan olvasatokat tartalmaz, amelyek meg-győzően érvelnek a műnek feltett kérdéseik érvényessége mellett. Az olvasásmó-dok egymást értelmező kompetíciós helyzetében szembesítenek a legnagyobb ki-hívással: az értelmező rendíthetetlen pozíciójának illúziójával, a megértés roppant feladatával. (*Belvárosi*)

FODOR PÉTER

A mértéktartó megértés

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: NAGY LÁSZLÓ

Tolcsvai Nagy Gábor monográfiája több okból is üdítő színfolt a Nagy László-recepcióban. Egyrészt szakít a költői életműről eddig írt könyvek intencionalista szemléletével, így a recepcióesztétika és a strukturalizmus felismeréseit alkalmazva képesnek bizonyul arra, hogy felfrissítse a tárgya körül kialakult kritikai beszéd-rendet. Másrészt szakít azzal az interpretációs stratégiával is, amely Nagy László művészetét csak kultikusan vagy ellenbeszédszerűen képes megítélni, ezért pusztán méltatja vagy elmarasztalja azt. Munkája nem hamis objektivitásigénytől fűtve ítéli meg ezt a költői hagyatékot, hanem az őt megelőző, egymásnak gyakran homlokegyenest ellentmondó véleményeket továbbgondolva, alaposan tisztázza az előföltételek alapján igyekszik arról minél árnyaltabb képet alkotni.

Annak érdekében, hogy ez a kép valóban árnyalt legyen, Tolcsvai Nagy Gábor nemcsak az életmű egészében beállt változásokra van tekintettel, hanem annak egyes darabjait is megvizsgálja. Kifejezetten fontosnak tartja, hogy minél több vers-elemzést közöljön, hiszen ezek a Nagy László-recepcióból gyakran hiányoznak. Az